

ВИДОВІ ОСОБЛИВОСТІ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ СКУЛЬПТУРИ СКІФО-САРМАТСЬКОГО ПЕРІОДУ

Одербінський Ю.В., аспірант, мистецтвознавець

Львівська національна академія мистецтв

Анотація. У статті представлено сім видів кам'яної пластики Півдня України скіфо-сарматського періоду, за допомогою яких нами простежено еволюцію формотворення пластичного рішення скульптури VIII ст. до н.е. — поч. IV ст. н.е. Всі розглянуті видові особливості дають повне уявлення про основні композиційні, міфологічні та технологічні принципи виготовлення кам'яної пластики скіфо-сарматського періоду на Півдні України.

Ключові слова: антропоморфний стовп, плитоподібна антропоморфна скульптура, плоска скульптура, статуарний рельєф, кругла скульптура, плитоподібна стела, культові камені.

Аннотация. Одербинский Ю.В. Видовые особенности монументальной скульптуры скифо-сарматского периода. В статье представлены семь видов каменной пластики Юга Украины скифо-сарматского периода, с помощью которых нами прослежена эволюция формообразования пластического решения скульптуры VIII в. до н.э. — начала IV в. н.э. Все рассмотренные видовые особенности дают полное представление об основных композиционных, мифологические и технологические принципах изготовления каменной пластики скифо-сарматского периода на Юге Украины.

Ключевые слова: антропоморфный столб, плитоподобная антропоморфная скульптура, плоская скульптура, статуарный рельеф, круглая скульптура, плитоподобная стела, культовые камни.

Annotation. Odobinsky Yu.V. Type peculiarities of monumental sculpture of Scythian and Sarmat period. The article analyses seven types of stone plastic art of the South Ukraine of Scythian and Sarmat period. These types helped us to trace the evolution of plastic forms in sculpture of VIII century BC — early IV century AD. All peculiarities showed in the article give full imagination about main compositional, mythological and technological principles of stone plastic art of Scythian and Sarmat period in the South of Ukraine.

Key words: anthropomorphic pillar, slap-like anthropomorphic sculpture, flat sculpture, statute relief, round sculpture, slap-like wall, cult stones.

Постановка проблеми. Зробити класифікацію видів монументальної скульптури скіфо-сарматського періоду Півдня України на основі аналізу художніх особливостей форми та декору. Виявити еволюцію формотворення пластичного рішення скульптури VIII ст. до н.е. — поч. IV ст. н.е.

Ціль статті. Простежити видові особливості монументальної скульптури скіфо-сарматського періоду. Стаття виконана за планом НДР Львівської національної академії мистецтв.

Основні результати.

Видові особливості монументальної скульптури скіфо-сарматського періоду проводиться нами за морфологічними ознаками. Виділено сім видів за якими можна простежити її розвиток та виявити художні особливості кам'яної пластики VI ст. до н.е. — поч. IV ст. н.е. Це антропоморфний стовп,

плитоподібна антропоморфна скульптура, пласка скульптура, статуарний рельєф, кругла скульптура, плитоподібна стела та культові камені.

Розглянемо ці види окремими групами.

Антропоморфний стовп (менгір) має округлу фалосоподібну форму. Умовний і стилізований антропоморфний образ на поверхні вирізьблено контурним зображенням атрибутів влади, іноді рис обличчя та орнаментальних візерунків культового значення. Антропоморфний стовп зустрічається вже у кіммерійській скульптурі кін. IX—VIII ст. до н.е., у скіфській скульптурі з VI ст. до н.е. до поч. III ст. до н.е. Найбільшого поширення він набуває у скіфській скульптурі VI—V ст. до н.е. та у сарматській скульптурі I ст. до н.е. — I ст. н.е. на території Надчорномор'я.

На теренах Півдня України та прилеглої Надчорноморської зони у VIII ст. до н.е. знайдено більше десяти кіммерійських антропоморфних стовпів. Зосередженість однотипних пам'яток свідчить про досить чітке формування традиційних пластичних канонів, де антропоморфізм на кам'яному стовпі досягається завдяки декору: елементами одягу, військовим обладунком та символами влади [5].

Монументальна скульптура кіммерійських племен є яскравим зразком мистецтва чорногорохівського (900-750 р. до н.е.) та новочеркаського (750-650 в до н.е.) етапів [9]. Її художні пластичні особливості є своєрідним переосмисленням впливів різних культур та пов'язані із космогонічними уявленнями племен. У VIII ст. до н.е. антропоморфний стовп мав три видові відмінності: вертикальний стовп із прикрасами, вертикальний стовп із військовими атрибутами та стовп горизонтального призначення із контурним декоруванням.

Вертикальний стовп із зображенням прикрас зустрічається лише на території сучасного Півдня України у VIII ст. до н.е. Орнаментальний мотив вирізьблено контурним різьбленням у верхній частині стовпа, підкреслюючи основний композиційний центр. Для декорування стовпа майстри, за традиційними канонічними принципами, використовували геометричний та рослинний орнаменти у вигляді нашійних прикрас. До нього відносяться: менгір із с.Костянтинівки (Миколаївська обл.) та із Верхньохортинського району (Запорізька обл.) [9].

Вертикальний стовп із військовими атрибутами зустрічається наприкінці VIII ст. до н.е. на території Півдня України та східному і західному Надчорномор'ї. Він має риси, схожі на попередній різновид, але, на відміну від нього, він має єдиний виступ у вигляді невеличкого виступу. Особливістю декору стовпів цього періоду було зображення військового обладунку (меч, меч-акінак, горит з луком), яке вирізьблено на різних частинах поверхні контурним різьбленням. Із атрибутів на ньому зображений пояс із багатьма горизонтальними смужками, точильний брусок, нашійні та стегові прикраси тощо. До нього відносяться: менгір із Ольвії (суч. Миколаївська обл.); менгір із

м. Джанкой (Кримська обл.); стовп із с. Белоградець (Схід Болгарії); стовп із м. Кривого Рогу (Дніпропетровська обл.); стовп м. Армавіра (Краснодарський край) та менгір с. Діногетія-Гаван (Румунія), датовані кінцем VIII ст. до н.е.

Стовп горизонтального призначення із контурним декоруванням, який відноситься до третього різновиду кіммерійських стовпів, зустрічається тільки на території Східного Надчорномор'я наприкінці IX — поч. VIII ст. до н.е. і пов'язаний із ранніми поселеннями кіммерійців. Його форма має традиційну округлу конфігурацію із виділеною бічною частиною. Декорування виконано контурним різьбленням з використанням геометричних, зооморфних та антропоморфних мотивів, де також елементами зображення стають зброя, різні види намистин та частини верхнього одягу.

Орнаментальні візерунки на менгірах цього виду мають спільні риси з так званими „оленними каменями” Центральної Азії карасукського часу, корені яких зустрічаються у кам'яній пластиці Тувинського краю [1], а композиційний уклад пов'язаний із міфологічними уявленнями [8]. До цього типу відносяться: стовпи з хутора Зубровського кін. IX ст. до н.е. та м. Усть-Лабінська (Краснодарський край), датовані початком VIII ст. до н.е.

Видові особливості скіфських антропоморфних стовпів сучасного Півдня України у VI ст. до н.е., мала значні відмінності від попередніх менгірів кіммерійського часу. Змінюється конфігурація форми та запроваджуються нові композиційні принципи декору на підставі скіфської ідеології. На поверхні скульптури контуром вирізьблено риси обличчя, елементи верхнього одягу, атрибути влади, зброю та зображення рук. Незважаючи на те, що зображення воїна виконано контуром, овальна форма статуї надає йому об'ємнішого вигляду.

До основних різновидів скіфського антропоморфного стовпа у VI ст. до н.е. відносяться дві різні конфігурації форми. Перший має циліндричну форму, нижня частина якої стовщена. Верхня ж частина є трохи меншою і заокруглена, імітуючи голову. До нього відносяться статуї із с. Грушівки (Херсонська губ, Олександрівський уїзд) другої пол. VI ст. до н.е.; с. Куцеволівки (Кіровоградська обл.) другої пол. VI ст. до н.е.; с. Ольховчик (Донецька обл.) сер. VI ст. до н.е.; статуя із Середнього Подніпров'я поч. VI ст. до н.е.; статуя с. Сибіоара (Румунія) другої пол. VI ст. до н.е., а також статуї із с. Великомихайлівки (Дніпропетровська обл.); с. Придніпровське (Черкаська обл.); с. Білоцерківки (Запорізька обл.), статуя кургану Царева Могила (Дніпропетровська обл.), які датуються першою половиною VI ст. до н.е. Інший різновид антропоморфного стовпа VI ст. до н.е. має форму з умовно виділеним переходом від тулуба до голови, позначений рисами обличчя, руками. До нього належать статуї із с. Ступіно (Румунія) другої пол. VI ст. до н.е. та с. Добруджа (Румунія) першої половини VI ст. до н.е.

Винятком є статуя із с. Виноградівка (Одеська обл.) кін. VI ст. до н.е., яка має розширену нижню частину і виступ у вигляді конічного шипа. На ній яскраво позначений пластичний перехід від тулуба до голови, а на поверхні

рельєфно вирізьблені елементи одягу, зброя, атрибути влади — гривна, ритон, а також деталізовані руки та ноги. Він проіснував у скіфській кам'яній скульптурі лише до кін. VI ст. до н.е., потім його популярність різко падає і з'являється досконаліша форма, але на початку IV ст. до н.е. її знову використовують у кам'яній пластичі у багатьох скульптурах.

Пластика та декор антропоморфних менгірів IV ст. до н.е. мали різні особливості. Основним принципом виконання є мінімалізм, як натяк на антропоморфну форму. У деяких статуях спостерігаємо чітке зображення голови, в інших воно відсутнє. Розташування елементів декору було зосереджено на фронтальній поверхні статуї і мало безліч варіацій. Нами виділено п'ять різновидів антропоморфного стовпа у IV ст. до н.е. Перший має вигляд менгіру із заокругленою верхньою частиною, що імітувало голову. Деталізація та елементи оздоблення відсутні. До нього відносяться стовпи з с. Ярославки (Одеська обл.); Гінюївки та Великої Знаменки №1,2 (Запорізька обл.); Кам'янки (Дніпропетровська обл.), датовані другою половиною IV ст. до н.е.

Другий різновид скіфського антропоморфного стовпа IV ст. до н.е. змодельований за формою видовженого по вертикалі прямокутника, де виділено чіткий перехід від тулуба до голови. Стовп не має анатомічних елементів. До цього типу відносяться менгіри із с.Первомаївка №1,3 (Херсонська обл.); с.Днепрорудне №1 (Запорізька обл.); с.Біленьке (Запорізька обл.); с.Долінське (Запорізька обл.); с.Колоски (Кримська обл.); с.Золота балка №2 (Херсонська обл.); с.Приморське (Донецька обл.).

Існує підвид цієї форми, що нагадує маленьке погруддя (с.Балки №1 Запорізької обл.; с.Кам'янка-Дніпровська Запорізької обл.; с.Благовещенка Запорізької обл.), датований другою пол. IV ст. до н.е.

До третього різновиду відносяться стовпи прямокутної форми, звуженої до низу. При моделюванні їхнього антропоморфного образу виділено голову, плечі і талію, але деталізації на поверхні немає. Це стели з с.Первомаївки №4,5 (Херсонська обл.); с.Водяне (Запорізька обл.); с.Балки №2 (Запорізька обл.); с.Велика Білоозерка №1,2 (Запорізька обл.) другої пол. IV ст. до н.е.

Четвертий різновид скіфського антропоморфного стовпа IV ст. до н.е. — це стовпи без чіткого переходу від плечей до голови та від тулуба до п'єдесталу. Антропоморфізм у скульптурі виражений завдяки вирізьбленим на поверхні рис обличчя: На деяких пам'ятках позначено руки, атрибутику та елементи військового обладунку. Період виготовлення припадає на першу пол. IV ст. до н.е. До нього належать статуї із с.Томаківки №2 (Дніпропетровська обл.); с.Ясиновате і с.Ботієве (Запорізької обл.); с.Новоамросієвське (Донецька обл.) та с.Суворовське №1 (Кримська обл.).

Скіфські стовпи п'ятого різновиду виконано у формі стилізованої силуетної постаті. Верхня частина стел імітує голову і пластично відділяє її від тулуба. На поверхні позначено обрис рук та деталізацію обличчя (стовпи із с.Семенівка Кримської обл., с.Вознесенське Миколаївської обл. поч. IV ст. до н.е.).

Сарматський антропоморфний стовп I ст. до н.е. — I ст. н. е. схожий до скіфських статуй, однак зображення має більш умовний вигляд. Увага приділяється лише фронтівій частині із зображенням стилізованої фігури воїна. Індивідуальний характер антропоморфному стовпу надають сарматські знаки, перші зразки яких змодельовані на основі канонічного образу рис обличчя Таргітая — бога тілесного світу за скіфською ідеологією [4]. Зображення та форма сарматських антропоморфних стовпів I ст. до н.е. — I ст. н. е. різні і мають два основних різновиди. Перший — це антропоморфний стовп, що має вигляд круглого кам'яного блоку, де позначений перехід тулубу до голови та зображено поодинокі знаки. Оздоблення пам'яток виконано графікою на фронтівій поверхні. Основні пам'ятки це: стовп із Баклінського могильника, стовп із с.Завітне №1, із території Арабатської стрілки (Кримська обл.); стовп із м.Запоріжжя ; с.Заздрість (Тернопільська обл.).

Інший має вигляд плитоподібного кам'яного блоку, де також позначений перехід тулубу до голови і графічно зображено людську постать та елементи знакової символіки. Це статуї Завітинського могильника №2-6, I ст. до н.е., стела із м.Керчі I ст. н.е. та із городища Кермен — Кир (Кримська обл.).

Другим видом скіфо-сарматської кам'яної пластики Півдня України є плитоподібна антропоморфна скульптура. Вона являє собою вертикальну плескату плиту, якій надано вигляду людської фігури. Цей вид поширюється лише у скіфській скульптурі VI — IV ст. до н.е. на території Півдня та Сходу України. Антропоморфний образ скіфського воїна виражений за допомогою чітко проробленого силуету з підкресленням голови та плечей. Особливістю цих плитоподібних статуй є акцентування зображення рис обличчя.

Декорування на плитоподібних статуях виконувалося лише на фронтівій частині за допомогою контурного різьблення, у деяких випадках із заокругленими контурами. Художній образ тут часто був подібний до декорування антропоморфних стовпів, що підкреслює однотипність пам'яток. На них вирізьблено елементи одягу, атрибутику, зброю, зображення рук, ніг, фалоса і рис обличчя. Руки виконано у різних положеннях залежно від типології статуй.

Плитоподібна скульптура VI ст. до н. е. має чіткий антропоморфний силует у формі трикутника, нижню частину якого звужено до низу, а на рівні пояса виділено перехід від тулуба до ніг. Верхня частина статуї розширена і закінчується умовним зображенням голови. Зображення атрибутів виконано графічно, однак на деяких фрагментах поверхні помітне рельєфне декорування. Це статуї із с.Кожем'яки (Херсонська обл.) та с.Станішине (Кіровоградська обл.), датовані кінцем VI ст. до н.е. Винятком є статуя із с.Інгуло-Каменка (Кіровоградська обл.) кін. VI ст. до н.е., де нижня форма плитоподібної статуї потовщена, та статуя із Нікополя (Дніпропетровська обл.) сер. VI ст. до н.е., яка має чіткий антропоморфний силует.

Розквіт монументальної меморіальної кам'яної скульптури скіфів припадає на кін. VI — V ст. до н.е. Статуї відрізняються прагненням звільнитися

від канонів. Зображення їх стають надзвичайно виразними, фігури реалістичні й різко контрастують з статуями раннього періоду, виконаними у VII — кін. VI ст. до н.е. в більш традиційній манері.

Художній образ скіфського воїна на території Півдня України та усієї Причорноморської території початку V ст. до н.е. змодельований у пласкій скульптурі, а плитоподібна форма статуй майже зникає. Винятковою є статуя із с.Любомирівки (Дніпропетровська обл.) кінця V ст. до н.е. Її форма має слабовиражений силует із заокругленими гранями. Антропоморфізм скульптури виражено завдяки деталізації зображень на поверхні, де підкреслено одяг, зброю та анатомічну деталізацію. На шиї зображено гривну, права рука зігнута у лікті і тримає ритон, ліва рука також зігнута у лікті і розташована на животі, під яким позначений фалос. На поясі звисає акінак й точильний брусок. З лівого боку, на стелі, зображено горит з луком, вирізьблений контуром. Деталізовано риси обличчя.

Період з VI — III ст. до н.е. для скіфської держави був досить важким — постійні війни з сарматами та сусідніми племенами призвели до економічного, політичного, а також територіального занепаду. Цей дисбаланс позначився і на мистецтві монументальної кам'яної скульптури. Численні пам'ятки різного характеру свідчать про розгубленість сюжетної лінії та зруйнування традиційних канонів антропоморфної пластики.

Постійні поразки, що почалися із битви Атея з Філіпом Македонським у IV ст. до н.е., призвели до того, що у III ст. до н.е. скіфів було витіснено на територію Кримського півострова та у Добруджу на території Східної Румунії, а мистецтво скіфської кам'яної пластики в цей період зникає взагалі.

Більшість вождів скіфів-кочовиків, скіфів-еллінів, скіфів — царських було вбито. Тому монументальна скульптура зустрічається лише в одному регіональному ареалі у Криму, створюючи своєрідний „некрополь” скіфських вождів. При виконанні антропоморфної статуї майстри економили на рельєфному зображенні та деталізації, підкреслюючи лише силует. В цей нестабільний період моделювання статуй на території Надчорномор'я має особливий характер і представлено п'ятьма основними різновидами кам'яних скульптур, серед яких була і плитоподібна скульптура.

Особливостями плитоподібних статуй IV ст. до н.е. — є зображення на фронтальній та тильній частині, де позначений перехід від плечей до голови. Декорування статуй було оформлено з допомогою контурного різьблення, у деяких випадках із заокругленими контурами. Вирізьблені були лише окремі атрибути скіфського вбрання та зброї, зображення рук, ніг, фалоса та рис обличчя.

Плитоподібна форма була поширена на території сучасної Румунії та Півдня України. Це блок прямокутної форми, звужений донизу. При моделюванні антропоморфної статуї було виділено форму голови і талію. На поверхні контуром вирізьблено лише деталі обличчя. Це статуї із с.Володимирівки (Запорізька обл.); с.Красний Поділ (Херсонська обл.); с.Верхній Рогачик (Херсонська обл.);

с.Борозенське (Херсонська обл.), які датовані другою половиною IV ст. до н.е. Винятком є статуя із с.Демідово (Одеська обл.), де, крім рис обличчя, на статуї позначено елементи одягу, атрибути влади та руки, а також статуя із с.Бутори з Молдови поширеної донизу форми, на якій контуром вирізьблено овал та деталі обличчя, широкий пояс і позначено руки.

Пласка скульптура — більш досконалий вид кам'яної пластики скіфосарматського періоду. В ній досить реалістично позначено риси людської фігури за допомогою контурного та рельєфного різьблення. При моделюванні плоскої скульптури використовувалась чітка форма силуету, де пластично виділено перехід від плечей до голови, позначено талію, але завдяки стилізації має порушення пропорцій фігури. Такий принцип виконання використовували лише скіфські племена у V—IV ст. до н.е. [7].

Пласка скульптура V ст. до н.е. має досить чітку канонічну форму. При моделюванні рельєфної скульптури використовувався монолітний прямокутний блок, якому для створення художнього образу надавалась антропоморфна форма. Стилiзація антропоморфної пластики плоскої скульптури досягається завдяки не тільки формі, а й за допомогою декору. На її поверхні контуром вирізьблено елементи одягу, атрибутику, військову зброю, зображено руки та риси обличчя. Руки виконано у різних положеннях [6]. Можна виділити 3 основних різновиди. Перший — це чіткий антропоморфний силует у формі трикутника, звуженого донизу. На рівні поясу виділено перехід від тулуба до ніг, а верхня частина завершується умовним зображенням голови. Атрибути позначено рельєфним різьбленням, що є характерною рисою скіфської монументальної скульптури цього періоду. Цей принцип виконання ми бачимо на статуях із с.Кожем'яки (Херсонська обл.); с.Станішине (Кіровоградська обл.); с.Братолобівки (Херсонська обл.); с.Лупареве-Лимани (Миколаївська обл.) поч. V ст. до н.е.; с.Христофоровки (Миколаївська обл.); с.Мар'янівки (Миколаївська обл.); с.Золота Балка №1 (Херсонська обл.); с.Мамай Гора (Запорізька обл.); м.Маріуполь (Донецька обл.); с.Слав'янки (Дніпропетровська обл.); с.Надії (Кримська обл.); с.Косовське (Кримська обл.), датованих початком V ст. до н.е.

Рис. 1. Фрагмент нової антропоморфної плоскої скульптури скіфського періоду V ст. н.е. із с. Парутине (Миколаївська обл.)

¹ Фрагмент статуї із с. Парутине публікується вперше.

Другий різновид пласкої скульптури цього періоду має вигляд прямокутного блоку, де чітко простежується антропоморфний силует воїна, виділено перехід від тулубу до голови і позначено талію. Усі грані статуї заокруглено, а зображення виконано рельєфним різьбленням. До нього відносяться статуї із м.Кіровограда поч. V ст. до н.е.; с.Ерделівки (Кіровоградська обл.) поч. V ст. до н.е.; с.Малі Грилі (Херсонська обл.) поч. V ст. до н.е.; с.Отрадокам'янки (Херсонська обл.) сер. V ст. до н.е.; с.Калинінське (Херсонська обл.) сер. V ст. до н.е.; с.Медерове (Кіровоградська обл.) поч. V ст. до н.е.; с.Семенівки (Херсонська губ.) поч. V ст. до н.е.; с.Томаківки №1 (Дніпропетровська обл.) поч. V ст. до н.е.; с.Первомайськ (Миколаївська обл.) сер. V ст. до н.е., с.Тернівки (Миколаївська обл.) сер. V ст. до н.е.; с.Нововасилівки (Миколаївська обл.) сер. V ст. до н.е., с.Паругине (заповідник Ольвія, Миколаївська обл.)¹

Третій різновид пласкої скульптури V ст. до н.е. характерний плитоподібною формою без явних ознак антропоморфного зображення. Усі грані заокруглені, зображення виконане рельєфним різьбленням. До нього належать статуї із с.Василівки (Запорізька обл.) сер. V ст. до н.е., с.Відиожине (Запорізька обл.) сер. V — поч. IV ст. до н.е., с.Калинівки (Миколаївська обл.) сер. V ст. до н.е., м.Нової Одеси (Миколаївська обл.) кін. V — поч. IV ст. до н.е.

У IV ст. до н. е. мистецтво монументальної кам'яної пластики меморіального жанру переживає найгірші часи. Початок розвалу скіфської держави призвів до безладу не тільки політичний лад, а й високорозвинену на той час культуру. В цей період відчувається спад духовного життя, що відображено у скіфській скульптурі. Безлад та руйнування канонів відчувались у проробці пластиці антропоморфної форми. На деяких статуях взагалі відсутні риси обличчя або наявного силуету (з метою економії оздоблення).

Виготовлення пласкої скульптури у IV ст. до н. е. було перехідним етапом до статуарного рельєфу та круглої скульптури. Поєднання пластики V ст. до н.е. з новим, умовним композиційним рішенням, надають їй нового, художньо-осмисленого вигляду. Зображення сконцентровано на передній частині статуї, де позначено антропоморфне зображення скіфського воїна. Вирізьблено елементи зброї, атрибутику та анатомічні подробиці. Пласка скульптура була поширена у цей період у різних регіонах Півдня України. Це статуя з с.Плавні (Одеська обл.) кін. V — першої пол. IV ст. до н.е.; статуя з м.Кривого Рогу (Дніпропетровська обл.) та с.Чайка (Кримська обл.) IV ст. до н.е.

Статуарний рельєф — дуже рідкісний вид антропоморфних статуй. При моделюванні антропоморфного образу в ньому враховується позначення чіткого переходу від голови до тулубу та форма п'єдесталу.

Особливістю цього виду статуй вважається оздоблення лише передньої площини, а тильна частина має гладку поверхню. Загальна форма скульптури — це стояча людська постать з рельєфним декоруванням. Вона зустрічається лише у скіфській кам'яній скульптурі IV — поч. III ст. до н.е.

на території Кримського степу. На поверхні зображено деякі елементи зброї та одягу, позначено зображення рук та ніг. У правій, зігнутій у лікті, руці воїн тримає ритон, а з лівого боку за поясом звисає горит з луком. На Півдні України існує лише єдина знахідка — у с.Вішньовці (Кримська обл.), датована сер. IV — поч. III ст. до н.е., і, на нашу думку, пов'язана із впливом елліністичного мистецтва.

Кругла скульптура — найдосконаліший вид антропоморфної кам'яної пластики скіфо-сарматського періоду. Він характеризується максимальною подібністю до природи, точністю пропорцій та обробкою усієї поверхні. Цьому виду властиве чітке формування силуету, де пластично виділений перехід від плечей до голови і позначено талію. Основні пам'ятки цього виду були знайдені у Кримській степовій зоні і датуються кін. IV — поч. III ст. до н.е. Їх характерні риси — це максимальне наближення до природи, точність пропорцій, проробка всієї поверхні, реалізм у зображенні атрибутів та антропоморфних ознак. Фігура має стоячу позу і вирізьблена із використанням прорізного скульптурного різьблення, що моделює пластику рук та ніг. У нижній частині завжди присутня база. Основні зразки це статуї: с.Андріївки (Херсонська обл.); с.Криловки (курган №1,12,18); с.Привітне (курган №2,4,14); с.Штурмове; с.Колоски (курган №1,4,10 (2 статуї)); с.Чорноморське (курган №1,2.(Кримська обл.)) кін IV — поч. III ст. до н.е.

Після занепаду скіфської монументальної скульптури на арену виходить кочове плем'я сарматів, які зайняли територію як сучасного Півдня України, переважно на Кримському півострові, так і поширилися на Причорноморських землях.

Сармати, як і скіфи — іраномовні племена, які проживали на землях сучасної України упродовж з III ст. до н.е. до поч. IV ст. н.е. Вони мали декілька відгалужень, основні з них це: аорси, сиракі, роксолани, язиги, алани. Виготовлення монументальної скульптури та впровадження традиції знакової системи у Причорномор'ї належить, на думку вчених, саме аорсам і аланам [2].

Перші зразки сарматських стел з'явилися на цих землях у I ст. до н.е. — поч. I ст. н.е. Велика перерва між століттями (з III ст. до н.е. — I ст. н.е.) пояснюється швидше за все політичним безладом. Потім їх кількість значно зросла, як і популярність.

Сарматська кам'яна скульптура спиралась на певні канони формо — та образотворення, що здебільшого було пов'язано з впливом елліністичного мистецтва. Також значно вплинули на початковий період її розвитку і племена скіфів, частина яких у той час населяла Кримський степ. Порівняно зі скіфськими статуями сарматська кам'яна скульптура має досить строгий лаконічний вигляд, застосовуючи у різних випадках різні засоби виконання. Мистецтво монументальної скульптури Півдня України за сарматських часів здобуває вигляд, який можна виділити у двох типологічних групах: антропоморфні стовпи та плитоподібні стели. Також є третій вид, до якого належать кам'яні безформні

Рис. 2. Еволюція пластичного рішення скіфо-сарматської скульптури Півдня України

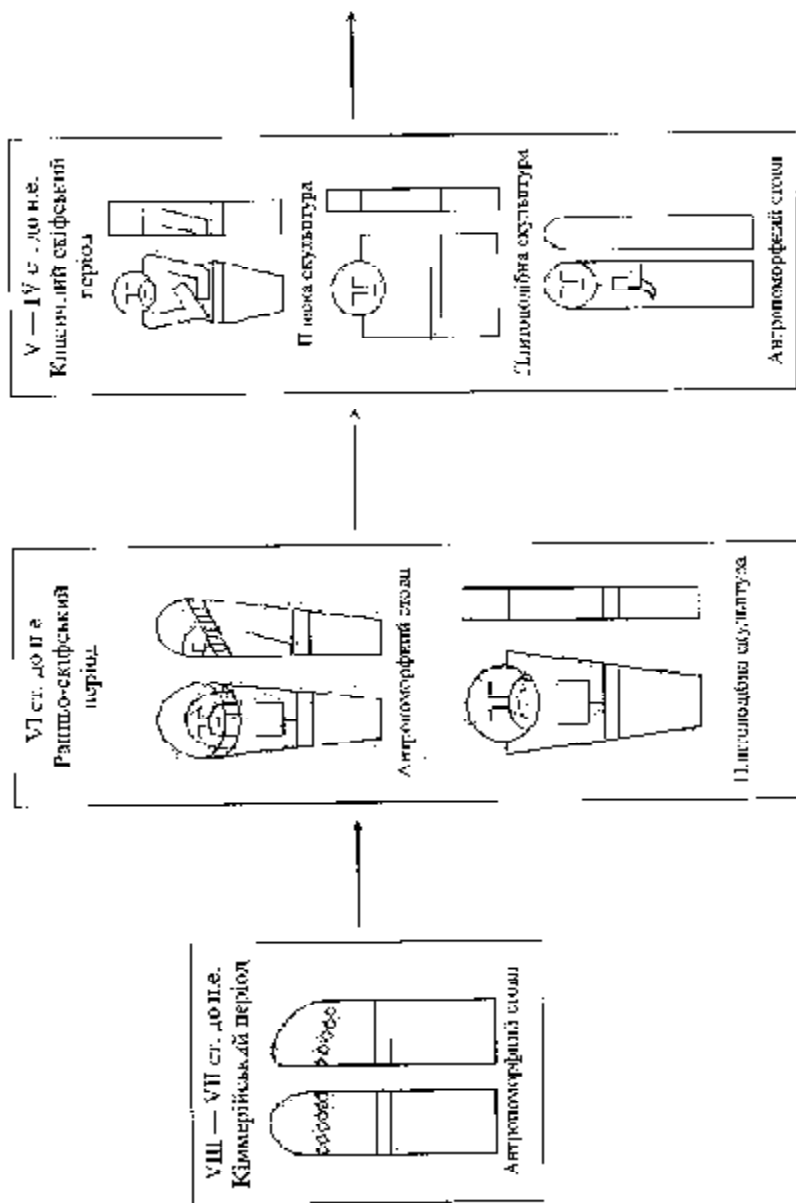
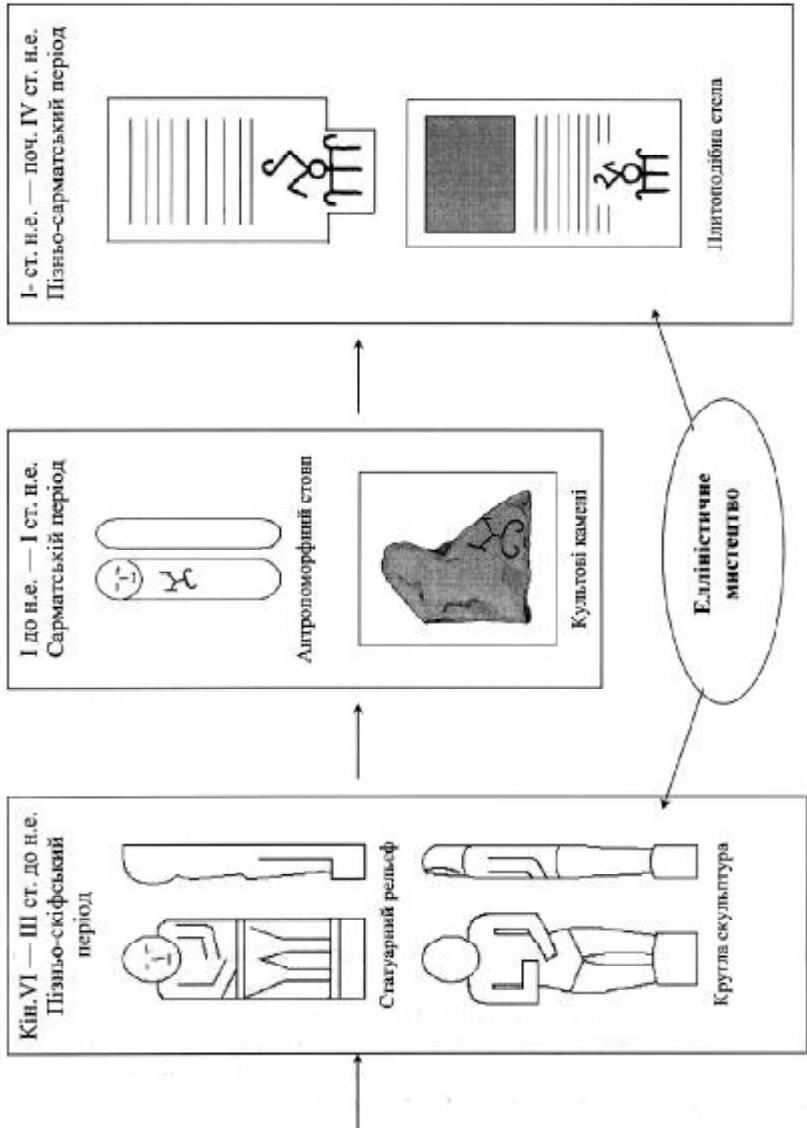

Рис. 2 (продовження).

блоки або фрагменти стел із контурним декоруванням. До сарматських стел відноситься кам'яна пластика Півдня України та античних міст-колоній: Боспору, Танаїсу, Пантікапею, Фанагорії, Херсонесу, Керкінітиди та Ольвії у зв'язку із сарматизацією Боспорської держави наприкінці I ст. до н.е. Період поширення сарматських стел припадає на початок I тисячоліття, тобто I ст. — поч. IV ст. н.е. і є завершальним етапом розвитку кам'яної пластики Півдня України у скіфо-сарматський період раннього залізного віку.

Найбільш розповсюдженим видом сарматської скульптури є форма плитоподібної стели. Сформувавшись на визначених канолах елліністичного мистецтва, вони створили нову своєрідну скульптуру з індивідуальними характерними ознаками. Форма плитоподібної стели з'явилась у сарматському монументальному мистецтві на початку I ст. н.е. і проіснувала до початку IV ст. н.е. Вона характеризується, у більшості випадках, правильною прямокутною конфігурацією з плескатою бічною частиною.

Декор плитоподібних сарматських стел мав три різновиди, зображення яких відрізнялось композиційними та технологічними принципами виконання. Це стели з рельєфним декором, стели „енциклопедії” та стели з контурним оздобленням.

Стели із рельєфним декором — найскладніший вид плитоподібних сарматських стел. Він зустрічається на території Пантікапею, Боспору, Танаїсу і відноситься до II — поч. IV ст. н.е. Розрізняють одно-, дво та триярусні рельєфи, на яких використовувались зображення вершника, іноді супроводжувались сценою мисливства. Також було широко поширено зображення людської постаті або групи людей. Неодноразово скульптори зображували і міфологічних персонажів. У всіх цих випадках незалежно від розміру і призначення були нанесені один або декілька знаків сарматського походження. Це вапнякові стели із м.Пантікапей (суч. тер. Керченського р-ну, Кримська обл.); стели із Ольвії (суч. Очаківський р-н, Миколаївська обл.); стели із м.Танаїс (суч. м. Таганрог, Росія); стели з Таманського півострова; стели, знайдені на території Боспору; стели з м.Неаполя (суч. м.Сімферополь, Кримська обл.). стела з м.Фанагорія (суч. Краснодарський край, Росія) та інші.

Плитоподібні стели „енциклопедії” — це рідкісні знахідки і дуже вагомим за смисловим значенням. Вони зустрічаються на території Пантікапею, Боспорського царства, а також у степовій зоні Півдня України у I-III ст. н.е. і характеризуються численними знаковими символами, які оздоблюють всю площину стели. Плита — енциклопедія призначалась для культових обрядів, тому нижня частина стели була рівною, без уступів. Для оздоблення майстри використовували безліч зображень сарматських знаків, які безладно розкидані на площині. В рідкісному випадку вони використовували зображення зооморфного мотиву — бика, який у сарматській міфології мав дуже важливе релігійне значення. До цього різновиду відносяться стели із Пантікапею та Боспору та стела з м. Кривого Рогу (Дніпропетровська обл.).

Стели з контурним оздобленням — основний вид плитоподібних стел. Він зустрічається по всій території Кримського півострова і відноситься до I-III ст. н.е. Основна форма його пластики дуже схожа на стели із рельєфним декоруванням, але супроводжується лише давньогрецьким написом та вирізьбленим знаком [3]. Верхня частина блоку оформлена давньогрецьким маюскуллом, нижня або середня частини стели мали зображення сарматського знаку, від одного до восьми символів різних за змістом. Це вапнякові стели із м.Пантікапею (суч. тер. Керченського р-н, Кримська обл.); стели із Ольвії (суч. Очаківський р-н, Миколаївська обл.); стели із м.Танаїс (суч. м. Таганрог, Росія); стели з Таманського півострова; стели, знайдені на території Боспору та інші.

Культові камені відносяться до кам'яної пластики лише сарматського періоду. Вони мають вигляд безформного блоку культового призначення, на поверхні якого вирізьблено контуром сарматські знаки. Всі кам'яні надгробки цього виду мають горизонтальне призначення. Їх художній образ не має рис антропоморфізму і створений на підставі природної форми, маючи ознаки плитоподібності. Ареал поширення культових каменів проходить в межах Боспорської держави та на території Півдня України і датується I ст. до н.е. — III ст. н.е.

Семантика образу культових каменів зосереджена у символіці традиційних сарматських мотивів. У цьому виді при оздобленні поверхні використовують антропоморфні мотиви та елементи знакової системи, які виконані контурним різьбленням і мають релігійно-культове значення. Культові камені з елементами знакової системи найпоширеніший різновид. Він зустрічається по всій території Кримського півострова і відноситься до I-III ст. н.е. Основна форма пластики — прямокутний безформний блок, де рівною плоскістю є лише нижня частина, яка лежить на землі. Основним завданням їх було — передача художнього образу, використовуючи природну фактуру каменю. До нього належать: камінь із керченського музею зі знаком Рискупорида III, датований серединою III ст. н.е.; камінь із Карантинівського шосе в м.Керчі III ст. н.е.; уламок плити із с. Тетчани (Молдова) I ст. н.е.; вапняковий камінь із с.Корпач Одиненського району Молдови I ст. н.е.; фрагмент вапнякового каменю із Ілуати кін. I ст. до н.е. — поч. I ст. н.е.; вапняковий камінь із Керченського музею кін. I ст. до н.е. — поч. I ст. н.е.; фрагмент плити із Мелек-Чесмінського кургану (територія Боспорського царства) сер III- поч. IV ст. н.е.; фрагменти вапнякових плит із Танаїсу; вапнякові плити із Ольвії; три камені із с.Фронтове (Кримська обл.); камінь із с. Галіціновки (Донецька обл.); вапняковий камінь із с.Скалисте (Кримська обл.), датовані кінцем. I ст. до н.е. — I ст. н.е.

Інший різновид культових каменів має зображення антропоморфного образу. Він зустрічається лише у містах-колоніях у період сарматизації на території Боспорської держави і відноситься до кін. II — поч. III ст. н.е. Основна форма пластики — прямокутний безформний блок, ідентичний першому виду. Їх головним завданням було — передача портретних

зображень померлих, використовуючи природну фактуру каменю. У стилістиці антропоморфного зображення обличчя та фігури спостерігається максимальний ступінь геометризації форми. До цього виду відносяться: стела із Херсонесу II-I ст. до н.е., стовп із Ольвії II ст. до н.е. та стела із с.Теністе (Бахчисарайський р-н, Кримська обл.) I ст. до н.е.

Висновки. На рис. 2. представлено основні види кам'яної пластики Півдня України скіфо-сарматського періоду, за допомогою якої нами простежено еволюцію формотворення пластичного рішення скульптури VIII ст. до н.е. — поч. IV ст. н.е.

Як бачимо із рис 2. в кіммерійський період VIII-VII ст. до н.е. у мистецтві кам'яної скульптури з'являється менгіроподібна форма антропоморфного стовпа, яка має фалосоподібний силует. У наступний ранньо-скіфський період, який існує протягом VI ст. до н.е., форма антропоморфного стовпа стає більш досконалою, а також з'являється плитоподібна форма скульптури.

У класичний період скіфського періоду V-IV ст. до н.е., крім антропоморфного стовпа та плитоподібної скульптури, з'являється нова форма — пласка скульптура, яка вирізняється більш об'ємним зображенням та виразністю декорування. Пізньо-скіфський період (кін. VI-III ст. до н.е.) проходить під впливом елліністичного мистецтва, тому монументальна скульптура того часу зазнає кардинальних змін. Пласка скульптура у перетворюється на форму статуарного рельєфу та круглої скульптури.

Пластика сарматського часу I ст. до н.е. — I ст. н.е. має форму антропоморфного стовпа та культових каменів, супроводжуючись декоруванням у вигляді знакових символів. А з I ст. н.е. — поч. IV ст. н.е. (пізньо-сарматський період) на зміну їм приходить форма плитоподібної стели із контурним та рельєфним декоруванням, що було пов'язано із елінізацією сарматської держави.

Всі розглянуті видові особливості дають повне уявлення про основні композиційні та технологічні принципи виготовлення кам'яної пластики скіфо-сарматського періоду на Півдні України. Визначають основні міфологічні аспекти побудови художнього образу, основний ареал розповсюдження, час виготовлення та мотиви оздоблення поверхні.

Література:

1. Грач А.П. Древние тюркские изваяния Тувы. — М., 1961. — 78 с.: ил.
2. Драчук В.С. Система знаків Северного Причорномор'я .К.: Научная мысль, 1975. — 175 с.
3. Одробінський Ю.В. Каліграфія сарматських тамг Північного Причорномор'я // Проблеми теорії та історії архітектури України, 2004. — №5. — С. 196-200, іл.
4. Одробінський Ю.В. Художні риси сарматських знаків кам'яної скульптури Півдня України // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. праць/ За ред. В.Я.Даниленка. — Харків: ХДАДМ, 2006. — №5 — С. 118-126, іл.
5. Одробінський Ю.В. Орнаментальні мотиви степових менгірів кіммерійського періоду VIII ст. до. н.е. // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. праць/ За ред. В.Я.Даниленка. — Харків: ХДАДМ, 2006. — №7 — С. 109-116, іл.

6. Одробінський Ю.В. Варіації пластичних форм антропоморфних скіфських статуй VII-III ст. до н.е. //Вісник ХДАДМ: Зб. наук. праць/ За ред. В.Я.Даниленка. — Харків: ХДАДМ, 2006. — №8 — С. 91-109, іл.
7. Ольховский В.С. Евдокимов Г.Л. Скифские изваяния VII-III вв. до н.э. — Москва, 1994 — 188с.
8. Телегін Д.Я. Вартові тисячоліть — монументальна антропоморфна скульптура далеких епох. — К.: Наукова думка, 1991. — 80 с.: іл.
9. Тереножкін О.І. Кіммерійські стели // Археологія, 1978. — Вип. 27. — С. 12-22 : іл. — Рез. рос.

Надійшла до редакції 11.06.2007